

Лялькін О. С.,

студент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ХІХ СТОЛІТТЯ

UKRAINIAN PHILOSOPHY OF LAW OF THE NINETEENTH CENTURY

У статті досліджені філософсько-правові погляди окремих українських мислителів доби ХІХ століття, а саме Памфіла Юркевича (1827–1894 рр.), Петра Редкіна (1808–1891 рр.), Костянтина Неволіна (1806–1855 рр.) та Богдана Кістяківського (1868–1920 рр.). Проаналізовано концепцію «філософії серця» (кардіоцентризму) П. Юркевича, яка є філософським обґрунтуванням глибинної сутності людини та визнання пріоритету внутрішнього світу і волі людини у регулюванні її життя. Зроблено висновок про те, що джерелом морального і правового законодавства згідно з цієї концепцією є не розум, а серце як метафора внутрішнього світу людини, а оцінка права людиною, відповідно, має здійснюватися не тільки з огляду на позитивне право, а й на внутрішньо сприйнятту ідею права. Досліджено також погляди П. Юркевича на проблему співвідношення природного та позитивного права, які вчений аналізує, зокрема, крізь призму правових пам'яток античної доби. На підставі аналізу першоджерел зроблено висновок, що згідно з П. Юркевичем природне право здатне впливати на позитивне право не у всіх народів, а лише у культурах «з високим юридичним розумінням», до яких мислитель, зокрема, відносив римлян, а розвиток римського права, у свою чергу, як відбувався у формі взаємодії позитивного та природного права. Досліджено також і філософсько-правові погляди П. Юркевича, що стосуються проблеми розкриття змісту ідеї справедливості, які український мислитель розглядав, звертаючись до вчення Аристотеля. У статті також розглянуті погляди П. Редкіна на предмет філософії права і його бачення проблеми співвідношення філософії права та позитивного правознавства, а також, обґрунтування походження права та природу законодавства К. Неволіна. Насамкінець, у статті висвітлені також і окремі аспекти філософсько-правової спадщини Б. Кістяківського, зокрема, його інтегральний підхід до розуміння права, тобто тлумачення права у різних аспектах: державно-організаційному, психологічному, нормативному та, урешті-решт, соціологічному, на якому у статті акцентовано окрему увагу. Висвітлено також і погляди Б. Кістяківського, які стосуються теорії правової держави та концепції суб'єктивних публічних прав.

Ключові слова: історія філософії права, українська філософія права ХІХ століття, соціологія права, кардіоцентризм, правова держава.

The article examines the philosophical and legal views of certain Ukrainian thinkers of the nineteenth century, namely, Pamfil Yurkevych (1827–1894), Petro Redkin (1808–1891), Kostiantyn Nevolin (1806–1855) and Bohdan Kistiakivskyi (1868–1920). The author analyses the concept of ‘philosophy of the heart’ (cardiocentrism) of P. Yurkevych, which is a philosophical justification of the deep essence of man and recognition of the priority of the inner world and the will of man in regulating his life. The author concludes that according to this concept, the source of moral and legal legislation is not the mind, but the heart as a metaphor for the inner world of a person, and that, accordingly, a person’s assessment of law should be made not only with regard to positive law, but also to the internally perceived idea of law. The article also examines P. Yurkevych’s views on the issue of correlation between natural and positive law, which the scholar analyses, in particular, through the prism of legal monuments of the ancient period. Based on the analysis of primary sources, the author concludes that, according to P. Yurkevych, natural law is capable of influencing positive law not in all nations, but only in cultures ‘with a high legal understanding’, to which the thinker, in particular, referred the Romans, and the development of Roman law, in turn, was seen as taking place in the form of interaction between positive and natural law. The author also examines the philosophical and legal views of P. Yurkevych on the problem of disclosing the content of the idea of justice, which the Ukrainian thinker considered with reference to the teachings of Aristotle. The article also examines P. Redkin’s views on the subject of philosophy of law and his vision of the problem of correlation between philosophy of law and positive jurisprudence, as well as K. Nevolin’s justification of the origin of law and the nature of legislation. Finally, the article also highlights certain aspects of B. Kistiakivskyi’s philosophical and legal heritage, in particular, his integral approach to understanding law, i.e., the interpretation of law in various aspects.

Key words: history of philosophy of law, nineteenth-century Ukrainian philosophy of law, sociology of law, cardiocentrism, state under the rule of law.

Одним із відомих вчених, який зробив значний внесок у розвиток української філософсько-правової думки, був Памфіл Юркевич (1827–1894).

Костицький М. В. зазначає, що учення П. Юркевича ґрунтується на християнсько-теологічних ідеях, міркуваннях про єдність усіх людей, про те, що філософія є справою всього людства, а не окремої людини, критиці матеріалізму та ідеї, що духовне не може бути похідним від матеріального [8, с. 10–11].

Як і Г. Сковорода, П. Юркевич був послідовником концепції філософії серця. Власне, концепція «філософії серця» (кардіоцентризму) П. Юркевича полягає в тому, що саме в серці виникають бажання, воно є осередком волі, пристрастей та емоцій, усього доброго й злого в словах, думках, учинках. Серце є вмістилищем релігійності, віри, надії, любові, органом богопізнання та богоспілкування [8, с. 11].

Концепцію кардіоцентризму П. Юркевича можна наочно представити за допомогою такої схеми.

Як зазначає Черник Н. С., П. Юркевич, розглядаючи предмет філософії права, вважав, що він не може обмежуватись позитивним правом, оскільки на цьому рівні філософія права виступає як аналітика засад чинного законодавства, а людина має судити про те, що таке право не лише на підставі позитивного права, але й на підставі ідеї права, створеної внутрішньо [20, с. 225].

Зауважимо, що у своїх працях ідеям природного права П. Юркевич приділяє значну увагу, які аналізує, зокрема, крізь призму правових пам'яток епохи античності.

Троцька А. І. звертає увагу на те, що П. Юркевич розглядав чотири основоположні моменти в розвитку ідеї природного права римськими юристами: 1) природне право може диктуватися інстинктом природи; 2) природне право – це сукупність норм життя, що встановлюються об'єктивною природою; 3) природне право дане в природному розумі; 4) природне право є уні-

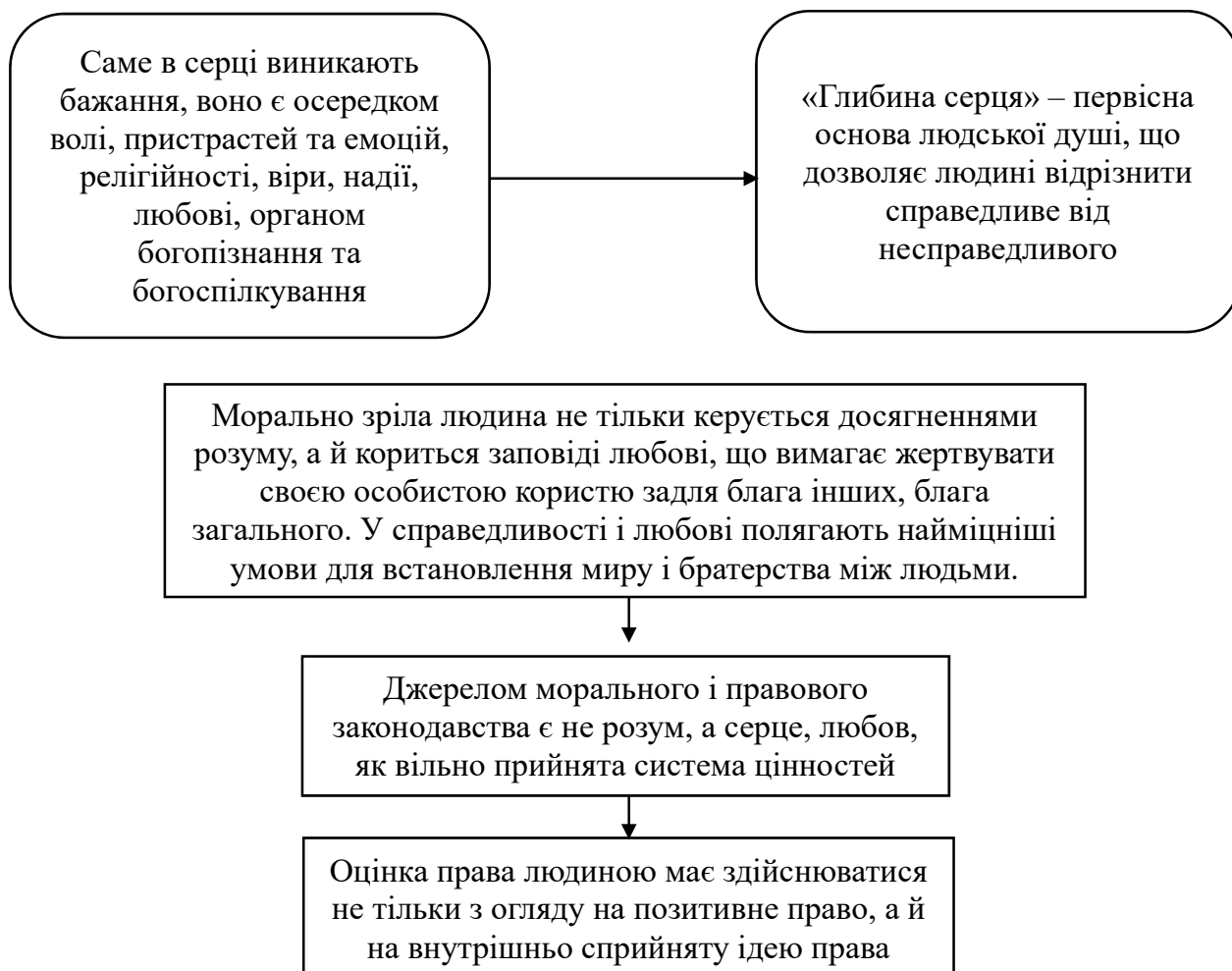

Схема. 1. Концепція «філософії серця» (кардіоцентризму) у філософсько-правових поглядах П. Юркевича

Джерело: складено автором на основі [8, 19].

версальним, незмінним і справедливим для всіх [17, с. 109].

Особливу увагу П. Юркевич приділив також проблемі співвідношення природного та позитивного права в римському праві.

П. Юркевич пише: «Через усе людство і через усю його історію найочевиднішим чином проходить один факт: у міру як удосконалюється культура, позитивне право стає дедалі відкритіше, доступніше для впливу природного права. У римлян, як народу з високим юридичним розумінням, право 12 таблиць постійно підпорядковувалося впливу природного права у формі преторського едикту; зрештою, перехід природного права в позитивне стався так легко, що думки п'яти римських юрисконсулів були визнані за позитивно діючі закони. Ще доступнішим для впливу раціонального права стає позитивне право європейських народів; сутність соціального прогресу в тому й полягає, щоб природне право зустрічало з боку позитивного податливість і поступливість, або щоб розумне дедалі легше й швидше ставало реальним» [5, с. 172].

Вказана позиція П. Юркевича дає нам підстави дійти до двох таких висновків.

По-перше, природне право здатне впливати на позитивне право не у всіх народів, а лише у культурах «з високим юридичним розумінням», до яких П. Юркевич відніс, зокрема, римлян та прогресивні європейські народи.

У цьому контексті слушною є думка Тимошенко В. І., яка стверджує, що необхідно умовою розвитку природного права згідно з вченням П. Юркевича є вільне суспільство, оскільки ідеї природного права втілюються в нормах права позитивного лише там, де суспільство створює умови для їх реалізації, а це можливо лише у випадку наявності дієвого громадянського суспільства [15, с. 287]. Громадянське суспільство, у свою чергу, створює умови для автономії особистості, яка свідомо приймає участь у прийнятті законів і добровільно підкоряється ним [15, с. 287].

По-друге, ми можемо повністю погоджуватись з Троцькою А. І., яка наголошує, що згідно з вченням П. Юркевича розвиток римського права як унікального соціокультурного явища відбувався не у формі змагальності між природним і позитивним правом, а у формі їх органічної взаємодії [18, с. 83].

Окрім аналізу безпосередньо проблеми співвідношення природного і позитивного права, науковий доробок П. Юркевича стосується дослідження і низки інших філософсько-правових проблем, зокрема і розкриття змісту ідеї справедливості.

Коваль А. акцентує увагу на тому, що П. Юркевич, аналізуючи вчення Аристотеля про основи державного життя, висвітлює зміст ідеї справедливості та види справедливості через законність та добросовісність, визначення об'єктивної справедливості через принцип «*suum cuique*» (кож-

ному своє); справедливість, що визначається ідеєю гідності («*iustitia distributiva*») (справедливість розподільча); справедливість, що визначається ідеєю рівності («*iustitia commutativa*») (справедливість зрівнювальна) [6, с. 142–143].

Крім того, у працях Аристотеля П. Юркевич окремо аналізує ідеї любові (дружби), два види дружби між рівними і нерівними, види дружби у державі, аналізує ці погляди як основу і силу, що об'єднує людей у суспільство [6, с. 143].

Петро Редкін (1808–1891 рр.), професор енциклопедії права, представник лібералізму, розумів право як втілення правди і справедливості через розум і свободу волі [1, с. 42].

Шаповал В. М. звертає увагу на те, що згідно з філософсько-правовим вченням П. Редкіна предметом філософії права є аналіз права в його сутності, незалежно від того, чи було воно встановлено коли-небудь і де-небудь у вигляді законодавчого права чи ні [21, с. 75].

Як і П. Юркевич, П. Редкін у своїх працях звертався до аналізу проблеми співвідношення права природного і права позитивного.

Відмінність філософії права від позитивного правознавства, на думку вченого, виражається в тому, що філософія права має своїм змістом філософське, природне, раціональне, тобто мислиме розумом людським право, або ідеальне право, прототип права (*jus naturale seu jus naturae*), маючи на увазі те, що є праведним і справедливим (*justum*), або в чому полягає правда і справедливість (*justitia*) [21, с. 75]. Позитивне ж правознавство має своїм змістом позитивне право (*jus positivum*), право реальне, дійсне, тобто десь призначене, встановлене в якійсь державі або суспільстві [21, с. 75].

Представником напряму енциклопедії права був також і Костянтин Неволін (1806–1855 рр.), відомий як один із значних представників вітчизняного гегельянства у правознавстві та автор двотомника «Енциклопедія законодавства», написаного у Києві наприкінці 1830-х років, у якому простежується суттєвий вплив Гегеля [16, с. 284–285].

Обухівська О. Є. зазначає, що до питання про походження права К. Неволін підходить метафізично, виходячи з існування Бога: його буття розкривається у фізичному та моральному світі діянням волі, яка уможливорює пізнання предметів та усвідомлення діяльності відповідно до правди, яка становить підґрунтя людських прав та обов'язків [11, с. 46]. Розвиваючи цю думку, дослідниця зауважує, що згідно з вченням К. Неволіна духовне життя людини розкривається через спілкування, на ґрунті якого виникають суспільні й моральні права, що охороняються законом, а закон, у свою чергу, виконує суспільну функцію, встановлюючи зовнішні міри для усунення злої волі [11, с. 46].

Власне, К. Неволін розрізняв дві типи законів: закони природні і закони позитивні, де перші

утворюють ідею законодавства, а другі служать її проявам [19, с. 119].

Богдан Кістяківський (1868–1920 рр.), відомий український правознавець та філософ права, застосовував інтегральний підхід до розуміння права, здійснюючи його тлумачення у чотирьох аспектах: державно-організаційному (закони держави), соціологічному (правила соціальної солідарності), психологічному (відчуття законності), нормативному (правила зовнішніх відносин між людьми).

Кушинська Л. А. зазначає, що Б. Кістяківський, говорячи про право у державно-організаційному значенні, робить акцент на державній забезпеченості та гарантованості правових норм, у психологічному значенні права вчений вбачає відчуття законності, а самі закони, на його думку є закріпленою сукупністю обов'язків, що мають імперативно-атрибутивний характер [9, с. 8–9].

Однак, як було зазначено нами вище, до права Б. Кістяківський підходив і з точки зору соціології. Розглядаючи право як соціальне явище, вчений вважав його предметом причинності, головним засобом контролю суспільства над індивідом [13, с. 227]. Соціологія права виявляє динаміку права, зосереджується не тільки на писаному, але й на не писаному праві, аналізує право як соціальне явище, розглядаючи його соціальні функції, відношення до інтересів різних груп, прогресу суспільства в цілому [13, с. 227].

У цій площині слід зауважити, що Б. Кістяківський попереджував про те, що правові інститути не можуть існувати, якщо у суспільстві не знаходиться достатньої кількості людей, здатних поважати право й обстоювати його з моральною енергією: їхня активність пригасає, як вогонь у печі без повітря, якщо в суспільстві не знаходиться достатньої кількості людей, здатних поважати право й обстоювати його з моральною енергією [7, с. 3].

Б. Кістяківський також зробив значний внесок у розвиток теорії правової держави. Його концепція правової держави демонструє правову організацію народу, що наділений ні від чого не залежною владою (людина і держава – поняття взаємодоповнюючі) [19, с. 44].

Слушною є думка Сліпенчук В., яка стверджує, що теорію правової держави Кістяківського необхідно розглядати крізь призму його філософських позицій, які ґрунтувались на «науковому ідеалізмі», який передбачав абсолютне визнання права як вираження культури, а також

культури як способу існування права [14, с. 162]. Відповідно, згідно з вченням Б. Кістяківського побудова правової держави залежить від правової свідомості та правової культури, а концепція правової держави включає три такі аспекти:

1. Методологічні основи філософського вчення про правову державу.

2. Теорія прав людини, яка є ядром концепції правової держави.

3. Концепція «правового соціалізму» [14, с. 162].

Науковий доробок Б. Кістяківського також стосується дослідження природи прав особи, зокрема, концепції суб'єктивних публічних прав. На думку Б. Кістяківського, природні права людини як фундаментальна основа правової держави повинні охоронятись за допомогою не тільки приватного, а й публічного права [19, с. 121].

Б. Кістяківський підкреслював існування обов'язку держави щодо дотримання ряду основоположних позитивних прав, зокрема, право на працю, право на розвиток своїх здібностей, право на участь у всіх матеріальних та духовних благах, які були об'єднані правом на гідне людського існування, вважаючи, що гідність людини не може заперечуватись через втручання держави у сферу її діяльності або через недотримання державою зобов'язань щодо надання кожному матеріальних благ [2, с. 48].

Однак, у контексті цього потрібно зробити і певні застереження. Слушною є думка С. Максимова, який звертає увагу на те, що Б. Кістяківський підкреслював, що праву на гідне існування має бути надано негативного публічно-правового статусу, інакше турбота про належні умови людського існування може бути підмінена добродійністю, що дарується урядом у дусі патерналізму, несумісного з духом особистої гідності [10, с. 227].

Висновки. Особливістю, що вирізняла українську філософію права XIX століття, є кардіоцентризм («філософія серця») як філософське обґрунтування глибинної сутності людини, визнання пріоритету внутрішнього світу і волі людини у регулюванні її життя. Для української філософії права XIX століття також характерний розвиток у рамках ліберального світогляду. Сутність поглядів ліберальних юристів полягала у висуванні на перший план ідеї абсолютної гідності особистості, її прав і свобод, відстоюванні пріоритету права над політикою.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0058866.pdf>
2. Альчук, М. П. Філософсько-правовий вимір проблем гідності людини. *Софія*. № 2 (2014). С. 47–49. URL: <http://surl.li/efltcf>

3. Головка О. Історіософія права Памфіла Юркевича. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. № 33 (2022). С. 6–15. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/download/21493/20016>
4. Гоменюк З. П. Філософський зміст функціонування правової держави у державознавчій теорії Б. Кістяківського. *Вісник Національного університету Львівська політехніка*. Серія: Юридичні науки. 845 (2016). С. 373–384. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_60
5. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. – Вид. друге. К.: Ред. журн. «Український Світ», 2000. 756 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yurkevych_Pamfil/Istoriia_filosofii_prava_Filosofia_prava_Filosofskiy_schodennyk_vyd_2000.pdf
6. Коваль А. Правовий аналіз філософії права як науки та зародження античних політичних та правових першооснов в працях Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. № 61 (2015). С. 136–145. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/217>
7. Костицький В. В. Соціальні основи теолого-соціологічного праворозуміння. *Соціологія права*. № 1-2 (2014). С. 2–12. URL: http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2014/1-2/1-2_2014.pdf#page=2
8. Костицький М. В. Українські витоки філософії права срібного віку (остання третина XIX–перша третина XX ст.). *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (2017). С. 9–20. URL: <https://philosophy.naiua.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/346>
9. Кушинська Л. А. Богдан Олександрович Кістяківський та його політико-правові погляди. 2014. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4693/Kistiakivskiy%20tezy.pdf?sequence=1>
10. Максимов С. Антропологічні та моральні підстави соціальних прав людини. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу»*. м. Львів, 23–24 листопада 2007 року. URL: <http://surl.li/iuukxn>
11. Обухівська О. Є. Рецепція гегелівської філософії права в «Енциклопедії законодавства» Костянтина Неволіна. 2005. С. 45–49. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/8061/1/Obukhivska_Retseptsiia_hehelivskoi.pdf
12. Савайда О. І. Зв'язок енциклопедії права з філософією права. *Форум права*. № 1 (2010). С. 318–322. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10coizfp.pdf>
13. Сікач, І. В. Правова держава: концепція Б. Кістяківського. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. № 2. 1999. С. 223–230. URL: <http://surl.li/qajict>
14. Сліпенчук В. Формування ідеалу правової особистості. *Проблеми законності*. № 131. 2015. С. 156–176. URL: https://www.researchgate.net/publication/312419394_Formation_of_ideal_of_legal_personality/fulltext/587d280508ae9a860ff0ee2b/Formation-of-ideal-of-legal-personality.pdf
15. Тимошенко В. І. Взаємовідносини держави і людини у творчості П.Д. Юркевича. *Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України*. (2022). С. 285–287. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/ZBIRNYK_06.10.2022.pdf#page=285
16. Ткачук М. Л. Гегелівські впливи у творчості О. Новицького і С. Гогоцького. *Спадщина Памфіла Юркевича : світовий і вітчизняний контекст : збірник наукових статей*. 1995. С. 284–292. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/10939/1/Tkachuk_hehelivs%27ki_vplyvy_u_tvorchosti.pdf
17. Троцька А. І. Памфіл Юркевич як дослідник римського права. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 3 (2013). С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_3_15
18. Троцька А.І. Відображення ідей римського права у вітчизняній філософсько-правовій думці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Троцька Алла Іванівна; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 181 с. URL: <https://elar.naiua.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f80278ac-982f-4749-89cc-99ba8bb2f594/content>
19. Філософія права : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf
20. Черник Н. С. Витоки української філософсько-правової думки. *Європейські перспективи*. № 2 (1). 2012. С. 222–227. URL: <http://surl.li/fmrcfv>
21. Шаповал В. М. Філософія права. Частина І. *Історія філософсько-правових вчень*. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ (2005). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb9028cf-857b-41bf-ae23-df9b7f64e3d0/content>